

Katowice, 07 lipca 2017 r.

2017-07-19

DZIEKAN
Wydziału Wojskowo-Lekarskiego
Uniwersytetu Medycznego w Łodzi

[Signature]
Prof. zw. dr hab. n. med. Jurek Olszewski

Katedra i Zakład
Anatomii Prawidłowej

40-752 Katowice
ul. Medyków 18
www.anatomia.sum.edu.pl

KIEROWNIK KATEDRY
dr hab. n. med. Grzegorz Bajor
prof. nadzw. SUM

tel.: (+48 32) 252 64 87
fax: (+48 32) 252 64 87

SEKRETARIAT
tel.: (+48 32) 252 64 87
fax: (+48 32) 252 64 87
ekuncio@sum.edu.pl
anatom@sum.edu.pl
donacja@sum.edu.pl

Recenzja

Rozprawy na stopień doktora nauk medycznych mgr Grzegorza Wysiadeckiego pt: "Zmiany w koncepcjach przedstawiania anatomii ciała ludzkiego począwszy od XV wieku do czasów współczesnych tom I, II"

Budowanie szkoły anatomicznej, które rodziło się na przestrzeni stuleci stało się niewątpliwie punktem wyjścia dla rozwoju i postępu w innych gałęziach nauki. Wymienić należy w tym miejscu chirurgię, która była nierozzerwalnie związana z postępami na polu anatomii poznawczej, czy fizjologii. Wszystkie odkrycia w tych dziedzinach znalazły początek na gruncie anatomii czerpiąc z jej odkryć, przybierając formę bardziej racjonalną i tym samym przestawały być jedynie zbiorami scholastycznych niuansów. Ale to była długa i trudna droga. Mimo, że rozwój anatomii był ściśle powiązany z rozwojem medycyny, był jednocześnie zależny od uwarunkowań kulturowych wyrażających się poprzez poziom wiedzy, system norm i wartości, przekonania nie tylko religijne ale i zwyczaje oraz doktryny filozoficzne. Jak trudną i niebezpieczną drogę przebył na przestrzeni wieków rysunek anatomiczny, opis ludzkiego ciała, zwłaszcza narządów wewnętrznych, niech będą przykładem swoistego fenomenu pisma anatomiczne Claudiusa Galena. Ten ugruntowany przez wieki sposób myślenia był prawdopodobnie jednym z czynników przetrwania teorii zawartych w pismach Galena. Polegał między innymi na meta morfotycznym

sposobie ujmowania zjawisk przyrodniczych, jak również na braku intelektualnej potrzeby weryfikacji tradycyjnych poglądów w oparciu o badania i obserwację. W efekcie galeniści, zamiast uzupełniać i rozwijać dociekania swojego mistrza, woleli przez stulecia ślepo wierzyć w jego nieomyślność.

Z upływem czasu scholastyczne postrzeganie nauki, w tym anatomii, wymagało uzupełnienia poprzez odpowiednio dobrane ryciny. Istotnie, na początku pierwsze ryciny anatomiczne miały charakter bardziej artystyczny niż naukowy ale znalazły swoje ważne miejsce i w sposób znaczący przyczyniły się do postępu w rozwoju anatomii. Z czasem pasje odkrywania tajemnic ludzkiego ciała zostały łączone z walorami rycin dokumentujących poczynione obserwacje. Łączono i doskonalono sztukę artystyczną z nauką dociekliwością uzyskując na przestrzeni wieków znakomite atlasy anatomiczne, które wraz z rozwojem coraz mniej kosztownych metod druku stały się nieodzownym elementem zdobywania wiedzy o budowie ludzkiego ciała.

Ciało ludzkie jako obiekt badań medycznych, przez stulecia było systematycznie poddawane rygorom nauki i z czasem stało się obiektem badań. Z podobnym zjawiskiem mamy do czynienia w sztuce, która wykorzystywała ciało jako tworzywo artystyczne.

Zanim jednak przejdę do analizowania treści zawartych w dysertacji przypomnę, że składa się z dwóch tomów (t.1 liczy 119 stron i załączoną na końcu płytą CD oraz t.2 liczący 355 stron) z których każdy opatrzony jest własnym spisem treści.

Wysoce pouczający jest sam w sobie wykład zawarty w tomie I, bo tak bym nazwał tą część rozprawy na temat pojęcia ciała ludzkiego. Jest on filozoficzną analizą naszego istnienia w świecie materialnym. Formą wprowadzenia czytelnika w zagadnienia, które zamierza poruszać Autor, jest **wstęp**. Prowokuje czytającego do zastanowienia się nad pojęciem „ciało”, w aspekcie przemijalności i jego śmiertelności, zatem dania nam go na określony czas w posiadanie. Taki oto obraz ciała ludzkiego widziany i postrzegany jest przez uczonych i współpracujących z nimi artystów na przestrzeni setek lat. Istotnie, nadal pytamy czy człowiek posiada ciało, czy jest ciałem. Z punktu widzenia medycznego ciało jest odbierane jako tekst stanowiący źródło informacji naukowej i badawczej stającej się źródłem ważnych informacji o stanie jego zdrowia. Pozwalając się porwać fascynacji ludzkim ciałem i podążając za koncepcją jego przedstawienia na przestrzeni wieków, Autor dysertacji wskazał na wybrany

przez siebie sposób postrzegania i rozwoju myśli anatomicznej już jako nauki. Starał się przedstawić czytającemu, że ilustracja anatomiczna na przestrzeni wieków przestała być jedynie estetycznym dodatkiem, a stała się nośnikiem informacji na równi z tekstem. Wykazał, że postęp w zakresie ilustracji anatomicznej jako dokumentu naukowego nie był stały. Raczej należy patrzeć na ten rozwój pod kątem naukowych rewolucji ściśle powiązanych z uwarunkowaniami społeczno-kulturowymi.

Autor w przedstawionej mi do recenzji dysertacji podjął się próby odpowiedzi na **postawione cele** w sposób niekonwencjonalny. Forma dysertacji zdecydowanie odbiega od przyjętych zwyczajowo norm rozprawy doktorskiej, do których przywykliśmy. Postawił sobie za zadania prześledzenie zmian w wizualnych formach przedstawiania anatomii człowieka na przestrzeni stuleci. Dodatkowo podjął się próby przeanalizowania etapów kształtowania się normy anatomicznej oraz zmiany w sposobach przekazywania wiedzy z zakresu anatomii. Autor systematycznie podejmuje rozważania nad znaczeniem postępu w technologii wizualizacji formy przedstawiania anatomii człowieka w kontekście dążenia do lepszego i bardziej skutecznego przekazywania wiedzy o budowie i funkcjonowaniu ludzkiego ciała. Uzasadnia jednocześnie przyjęte przez siebie ramy czasowe, traktując je jednak jako bardzo umowne, ale podzielone na okresy i podporządkowane przywoływanemu jednemu obszernemu opracowaniu z zakresu ilustracji anatomicznej (Choulant, 1920). I tutaj kolejne zaskoczenie, odstępianie od przyjętych norm dla typowej rozprawy doktorskiej. **Materiał i metody.** Nie jako kolejny rozdział, a tylko część większej całości jaką jest **wstęp-wprowadzenie** do zagadnienia, któremu poświęcona jest rozprawa. Autor wyjaśnia, że badania przeprowadza w oparciu o metodę historyczno-porównawczą. Materiałami źródłowymi były natomiast dzieła anatomiczne oraz ryciny pochodzące ze zdigitalizowanych zbiorów, w tym własnych. Wyboru dzieł Autor dokonał poprzez przyporządkowanie ściśle wyznaczonym kryteriom jakie zostały nakreślone przez wcześniej przywoływanego przeze mnie Ludwika Choulant`a. Autor uwzględnił tutaj artystyczną konwencję wybranych dzieł oraz ich reprezentatywność w sposobach wizualizacji przedstawianej informacji anatomicznej. Ważnym kryterium doboru materiałów źródłowych był wpływ określonej pracy na kształtowanie poglądów o budowie czy czynności ciała w analizowanym okresie. Ogromną wagę Autor przywiązał do staranności w doborze ilustracji, na której tle udało mu się dokonać analizy zmieniających się na przestrzeni wieków

koncepcji. A skala jest imponująca, bo dotyczy się budowy organizmu ludzkiego, trendów ukazywania struktury ciała oraz zwrotów w pojmowaniu anatomii i jej roli w medycynie. Autor nie stroni od własnej analizy treści wyrażonych na rycinach co świadczy o jego dojrzałości i umiejętności analitycznego myślenia jak również wyrażania swoich opinii.

W ostatniej części wstępu-wprowadzenia („Struktura pracy”), Autor wyręcza recenzenta z obowiązku opisanego poszczególnych składowych rozprawy. Moja uwaga dotyczy umieszczenia tego fragmentu w tej części, co można interpretować na trzy sposoby. Pierwszy, to że winien się znaleźć na końcu i być traktowany jako część streszczenia, drugi to że można go w zupełności pominąć i pozostawić dokonanie tej analizy czytającemu. Trzeci to forma narzucenia czytającemu własnej, autorskiej koncepcji analizowania materiałów źródłowych.

Należy zauważyć, że autor dysertacji zwraca uwagę na wartość dokonań i dorobku autorów działających w okresie poprzedzającym przełom dokonany przez Wesaliusza. Okres średniowiecza zawierał uproszczone schematy oraz rysunki o symbolicznym charakterze, które najczęściej ukazywały nieistniejące w rzeczywistości relacje anatomiczne, nienaturalny kształt, wielkość oraz położenie poszczególnych narządów. Wszystko to spoczywało u podstaw braku dokładnej znajomości budowy ciała ludzkiego, a wyłącznym celem rycin było zobrazowanie wybranych ogólnych teorii. Dopiero stopniowe rozpowszechnienie sekcji zwłok w XIII i XIV wieku zainicjowało zmiany w sposobach przekazywania wiedzy anatomicznej. Wiek XV natomiast stał się przełomem wiązanym z wynalezieniem druku i zdecydowanie tańszego sposobu powielania tekstów łącznie z wykorzystaniem drzeworytów. Nie kwestionowany talent badaczy, anatomów, szedł w parze ze ścisłą współpracą ze znakomitymi artystami, grafikami i malarzami. Z czasem ilustracja spełniająca raczej rolę dekoracyjną, jakże niepopularna jeszcze w XVI wieku, wolno zaczęła zajmować właściwe miejsce w dziełach anatomicznych. Uważano wręcz grafikę czy ilustrację jako formę przekazywania informacji za formę degeneracji nauki. Czas jednak stawał się nieubłagany i wiele z dotychczasowych kanonów legło w gruzach. Między innymi to Wesaliusz starał się wskrzesić bezpośrednią obserwację jako nadrzędną metodę zgłębiania wiedzy anatomicznej. Tutaj autor wymienia na stronie 96 t.1. szereg pionierskich nowości ale również umiejętnego zastosowania rozwiązań zaczerpniętych z wcześniejszych prac. Autorowi udało się wyeksponować te kierunki powoli postępujących przemian w ilustracji anatomicznej. Do grona anatomów zmieniających obraz jedyne dotychczas

słusznego opisu anatomicznego poprzez rysunek i ilustrację podejmują się Estienne próbując uzyskać obiektywny obraz budowy ciała ludzkiego. Tym samym dokonało się i zapoczątkowało zerwanie z ugruntowaną od wieków tradycją. Stał się również Estienne pierwszym ukazującym różnorodność struktur anatomicznych ilustrując m.in. naczyń w obrębie miednicy kobiety. Kolejne okresy to ręcznie kolorowane ryciny, usunięcie opisów na ilustracjach i zauważalna charakterystyczna cecha: elegancja i prostota stanowiąca w gruncie rzeczy syntezę osiągnięć z zakresu XVI-wiecznej ilustracji anatomicznej. Kolejnym wielkim jakiego przywołuje doktorant, to Casserius, który pod każdym względem posuwa się o krok dalej niż jego poprzednicy przyczyniając się do rozwoju ilustracji anatomicznej. To za jego przyczyną zostało po raz pierwszy zobrazowane ciało płodu poza macicą oraz poddane sekcji ciało małego dziecka. Wysublimowana stylistyka Casseriusa anatoma-odkrywcy zostaje zwielokrotniona przez Govert'a Bidloo, poprzez artystyczne ujęcie anatomii człowieka. Dzieło, bo tak pozwolę sobie nazwać przedstawię mi dysertację, jest swoistą metaanalizą, stanowiącą istotny wkład Autora na polu bibliografii medycznej. Przeglądem piśmiennictwa i opinii analizuje wkład wybranych pozycji na kształtowanie się współcześnie pojmowanej formy przekazu wiedzy anatomicznej. Doktorant bardzo płynnie przechodzi przez poszczególne etapy rozwoju i kształtowania się ilustracji anatomicznej jako źródła wiedzy opartej na obserwacjach poczynionych przez autorów w trakcie sekcji. Wykazuje jak na przestrzeni długiego okresu, który poddaje ocenie, łączono estetykę z naukową dokładnością. W pracach Gautier D'Agoty czy Albrechta von Hallera autor dostrzega istotny wkład pionierskich badań stanowiących zapowiedź osiągnięć XIX-wiecznej ilustracji anatomicznej.

Niezwykle cennym i wysoce pouczającym jest rozdział 4, w którym Autor wykazuje jak na przestrzeni wieków ilustracja anatomiczna wymykała się z ram czasowych i konwencji, ale jednocześnie pozostawała efektem indywidualnych zmagania badaczy oraz współpracujących z nimi artystów. W pracy Autor wyeksponował fakt, że rozwój ilustracji anatomicznej został zapoczątkowany na terenie Włoch, i w mniejszym stopniu Francji. W XIX wieku ten rozkwit przypadł w udziale także Wielkiej Brytanii oraz Niemcom. Umowny, jak sam Autor podkreśla, początek XIX wieku wyznaczony jako okres burzliwie zmieniającego się trendu w rysunku i ilustracji anatomicznej rozpoczyna Antonio Scarpa, John Bell, Samuel Thomas Soemmerring. Przywołuje tutaj również nazwisko polskiego naukowca w osobie Ludwika Maurycego

Hirschfelda, wykładowcy anatomii na Akademii Medyczno-Chirurgicznej w Warszawie, którego ryciny ilustrujące jego prace miały ściśle naukowy charakter. Tym samym nie jest przesadne stwierdzenie, że okres XIX wieku jest złotą erą ilustracji medycznej (Barnett). Bardzo cennym jest przytoczenie ze wstępu do „Engravings” Johna Bella wypowiedzianych tam słów *“...iż nauczanie anatomii powinno odbywać się wyłącznie przez praktykowanie sekcji zwłok”*. Jak sam Autor stwierdza, ten sposób myślenia wówczas nie znalazł szerszego oddźwięku w środowisku anatomicznym, a wręcz przeciwnie, doszło do rozpowszechnienia ilustracji medycznej jako nośnika informacji naukowej. W obecnej dobie, jest to moja osobista dygresja, mamy powrót do tej koncepcji myślenia w wielu ośrodkach akademickich w Polsce nad czym ubolewam i nie zgadzam się z takimi trendami. Autorowi udało się w rozdziale **„Podsumowanie”** rzeczywiście zwięźle przeanalizować sposoby poznawania naukowego. Zwrócił uwagę czytającego na fakt, że w czasie w który przychodzi nam żyć i tworzyć trudno jest myśleć o ludzkim organizmie w oderwaniu od kontekstu naukowego i medycznego. Wykazuje, że ciało przestało stanowić jedynie zbiór symboli i metafor ze średniowiecznych opisów anatomicznych oraz przestało być podporządkowane ugruntowanym dogmatom zaczerpniętym ze starożytnych pism. Poznanie naukowe prezentowane przez Berengardi`a przestało być postrzegane jako nieprzerwany postęp. Jako przeciwagę wcześniej cytowanemu Autor stawia poglądy głoszone przez Fleck`a przywołująca istnienie *„wspólnoty stylu myślowego”*. Wykazał na tych przykładach, że podobnym zasadom podlegała ewolucja i rozwój ilustracji anatomicznej, która zmieniała się od prostych form ukazujących na początku jedynie bardzo ogólny schemat budowy ciała. Układ przygotowanej dysertacji w sposób przekonujący eksponuje fakt odejścia od artystycznej formy ilustracji anatomicznej na przestrzeni okresu, którym zajmuje się autor. Wykazuje on, że to odejście nie było gwałtowne i nigdy nie nastąpiło w definitywny sposób, czego przykładem jest traktat anatomiczny Bidloo. Należy się tutaj zgodzić z przywołanymi przez Autora założeniami Kuhna, według którego zasadniczym elementem warunkującym rozwój nauki są *„rewolucje”* skutkujące przyjęciem nowego paradygmatu. Dowiódł również, że ilustracja anatomiczna rozwijała się w ścisłej zależności od warsztatów artystów także podporządkowanych trendom panującym w sztuce. Praca została zakończona pięcioma podsumowującymi **wnioskami** zbierającymi klarownie analizowane kierunki rozwoju i kształtowania się ilustracji anatomicznej. Zbędny jest odnośnik w spisie treści

pt. „Dodatek”, w znaczeniu słowa „coś wyjątkowego, szczególnego”, umieszczonego bez podania strony w spisie, podporządkowanego podrozdziałowi „Płeć ciała” i na domiar wraz z wnioskami oraz streszczeniami w języku polskim i angielskim.

Praca zakończona jest spisem rycin w imponującej liczbie 196 oraz ich źródłem pozyskania. Kolejnym rozdziałem jest **piśmiennictwo** z przywołanymi tekstami źródłowymi oraz opracowaniami książkowymi i artystycznymi. Ta część wieńcząca dysertację jest bardzo obszerna i wskazuje na rzetelność warsztatu naukowego Doktoranta. Autor uzyskał odpowiednie zgody Komisji Bioetycznej Uniwersytetu Medycznego w Łodzi zatwierdzony stosowną uchwałą nr RNN/508/14/KB z dn. 17.06.2014 r.

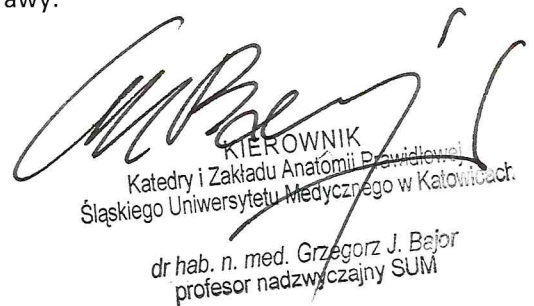
Z obowiązku przytoczę, że doktorant nie ustrzegł się pojedynczych błędów interpunkcyjnych, stylistycznych i przejęczyń (T.2s.163, 175, 211, 220, 280) oraz błędnie podanych dat (T.2.s.124, 144, 171). Zastrzegam się jednocześnie, że nie umniejsza to w żaden sposób mojej wysokiej oceny całości pracy.

Podsumowując stwierdzam, że przedłożone opracowanie jest bardzo interesujące i wartościowe. Podnosi ważny aspekt jakim jest kształtowanie się na przestrzeni wieków formy ilustracji anatomicznej oraz wykazał, że następował on równoległe ze wzrostem wiedzy w tej dziedzinie. Starał się aby czytający widział jednak, że model anatomicznej ilustracji odzwierciedla na przestrzeni czasu obowiązujący w danym momencie styl myślowy oraz powiązane z tym stylem aksjomaty. W końcowej części dysertacji doktorant uwzględnia i jest otwarty na nowe formy prezentowania wnętrza ludzkiego ciała, które pozwalają na precyzyjną, wielowymiarową prezentację struktur anatomicznych. Doktorant wykazał się znakomitą umiejętnością doboru materiałów źródłowych a jednocześnie zdolnością do krytycznego podejścia do treści zawartych w tych tekstach. Autor dogłębnie zapoznał się z piśmiennictwem dotyczącym tematu pracy, i co więcej potrafił dokonać trudnych wyborów tak aby w sposób właściwy wykorzystać je do założonych przez siebie celów. Przedstawiona mi do oceny praca jest rezultatem solidnej, wręcz tytanicznej pracy cechującej się dokładnością analitycznego warsztatu i skrupulatnością badacza. Praca została przygotowana w mojej ocenie perfekcyjnie, napisana pięknym polskim literackim językiem. Z redakcyjnego punktu widzenia została przygotowana wzorowo, a zawarte w niej ryciny, szkice i ilustracje anatomiczne wskazują na wielkie osobiste zaangażowanie oraz zainteresowania doktoranta zdecydowanie wybiegające

poza medycynę. Tym samym szata graficzna i opracowanie edytorskie budzą mój niekłamany podziw.

Zgodnie z §5.1 - rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dn.15 stycznia 2004r. w sprawie szczegółowego trybu przeprowadzania czynności w przewodach doktorskim i habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora (Dz. U. Nr 15 z 2004 r.poz.128 z późn. zmian.) uważam przedłożoną mi do oceny pracę za oryginalne dzieło Autora spełniające wymogi stawiane rozprawom doktorskim. Pracę oceniam jako bardzo dobrą nie tylko za formę jej przedstawienia, rzetelność przeprowadzonych analiz, ale także ze względu na poruszoną ważną dla lekarzy tematykę o znaczeniu tak poznawczym jak i praktycznym. Mając powyższe na uwadze pozwalam sobie przedstawić Panu Dziekanowi Wydziału Wojskowo-Lekarskiego UM w Łodzi i Wysokiej Radzie Wydziału Wojskowo-Lekarskiego UM w Łodzi wniosek o dopuszczenie mgr Grzegorza Wysiadeckiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Stawiam także wniosek o wyróżnienie niniejszej rozprawy.

KIEROWNIK
Katedry i Zakładu Anatomii Prawidłowej
Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach
dr hab. n. med. Grzegorz J. Bajor
profesor nadzwyczajny SUM